fVIi.kh

11

ikr´ty&;kxlw=k.kk lekf/klk/kuk ikn;k% Lej.ke

भवन्तः जानन्ति यत् पंतजलीयोगसूत्रस्य रचना महर्षिः पंतंजलीमहाभेन कृतास्ति । अस्मिन् ग्रन्थे 196 (षण्णवतिरधिकं द्विशतम्) सूत्राणि सन्ति । तथा तानि अध्यायचतुष्टये विभक्तानि सन्ति । एते चत्वारः अध्यायाः समाधिपादः, साधनापादः, विभूतिपादः, तथा कैवल्यपादः वर्तन्ते । समाधिपादे योगस्य विषये वर्णनम् अस्ति तथा साधनापादे योगस्तरेषु गमनस्य वर्णनं वर्तते । विभूतिपादे योगस्यलाभानां तथा कैवल्यपादे योगस्य अध्यायानाम् एवं अध्यायस्य उद्देश्यानांम्– यथा पीडायाः मुक्तिः इत्यादिनां विश्लेषणं वर्तते ।

अस्मिन् ग्रन्थे योगस्य ज्ञानं प्रयोगात्मकशिक्षायाः रूपे प्रदत्तमस्ति । पंतजलिः योगस्य व्याख्या सामान्यसूत्रमाध्यमेन कुर्वन्ति एतानि परस्परं सम्मिलितानि सूत्राणि सन्ति । सूत्राणि संक्षिप्ततथा सरलभाषायां लिखितानि सन्ति एतानि भवद्भ्यः योगिकनियमानां ज्ञानं यच्छति अनेनज्ञानाधारेण भवन्तः सरलतया विभिन्नयोगानाम् अभ्यासं कर्तुं शक्यते । योगाभ्यासेन भवताम् एकाग्रता वर्धते तथा एतेषां सूत्राणाम् अभ्याससमये आवर्तनं कर्तुं शक्यते ।

d{kk & 5

fVIi.kh

mn~ns';kfu

प्रस्तुतपाठं पठनान्तरं भवन्तः सक्षमाः भविष्यन्ति :

- समाधिपादस्य सूत्राणि स्मर्तुं शक्ष्यन्ति ;
- समाधिपादस्य सूत्राणां व्याख्यां कर्तुं शक्ष्यन्ति ;
- साधानापादस्य सूत्राणि स्मर्तुं शक्ष्यन्ति ;
- साधनापादस्य सूत्राणां व्याख्यां कर्तुं शक्ष्यन्ति ;
- उपरोक्त सर्वेषां सूत्राणाम् अर्थं कर्तुं शक्ष्यन्ति ।

11.1 ikr¥tY;;ksxlw=kf.k

AA ikr¥tY;;ksxlw=kf.k AA

AA çFkek·/;k;% AA

AA lekf/kikn%AA

çFke% ikB%

vFk ;ksxkuq'kklue~ AA f-f AA

inkFk%& 'अथ' प्रारम्भसूचकोऽव्ययः 'योगानुशासनम्' योगसम्बन्धितं शास्त्रम्

HkkokFk%– सम्प्रति योगस्य व्याख्यां कुर्मः (अत्रारभ्य सर्वाःवार्ताः योगस्य विषये सन्ति)

;ksxf'pÙkof`Ùkfujks/k% AA f-„ AA

inkFk%& 'योगः' यः युक्तं करोति सः योगः, 'चित्तवृत्तिनिरोध' यः चित्तवृत्तिनां अवरोधनम्

HkkokFk% & चित्तवृत्तिनां निरोधं कारको योगः कथ्यते ।

rnk æ"V% Lo:i·oLFkkue AA f-… AA

inkFk%& 'तदा' तस्मिन् समये द्रष्टुः (निर्विकल्पसमाधिस्थजीवस्य) स्वरूपे (आत्मचिन्तने) 'अवस्थानम्' स्थितिः भवति ।

HkkoFk%& यदा चित्तवृत्तिनां निरोधो भवति तदा समाधिस्थितो भूत्वा जीवात्मा केवलं स्वस्वरूपमेव पश्यति तथा तस्यैव विचारं करोति (एषा स्थितिः– निर्विकल्पसमाधिस्थजीवस्य वर्तते)

ofÙklk:I;ferj= AA f-† AA

inkFk%& 'वृत्तिसारुप्यम्' वृत्तिषु अभेदः 'इतरत्र' अन्यावस्थायाम्

HkkokFk%& निरुद्धावस्थायाः अतिरिच्य चित्तः अन्यरूपं धारयति ।

oÙk;% i¥pr¸;% fDy"Vk vfDy"Vk% AA f-‡ AA

inkFk%& 'वृत्तयः' चित्तस्यवृत्तयः परिणामविशेषः, 'पञ्चतयः' पञ्चधा, 'क्लिष्टा' यया मनुष्याः दुःखिताः भवति सा क्लिष्टा, 'अक्लिष्टा' यया मनुष्याः सुखिनः भवन्ति सा अक्लिष्टा ।

HkkokFk%& अग्रिमे सूत्रे लिखिताः पञ्चवृत्तयः सुखप्रदार्त्यः तथा दुःखप्रदार्त्यः भवन्ति ।

çek.kfoi;Z;fodYifuækLe`r;% AA f-ˆ AA

inkFk%& 'प्रमाण' यथार्थज्ञानस्य साधनम्, 'विपर्यय' मिथ्याज्ञानम्, 'विकल्प' कल्पितं नाम परन्तु वस्त्वभावः, निद्रा दृशयनम्, स्मृतयः– पूर्वदृष्टपदार्थानां स्मरणम्।

d{kk & 5

fVIi.kh

ikr´tty&;kxlw=k.kk lekf/klk/kuk ikn;ks% Lej.ke~

HkkokFk%& पूर्वोक्तसूत्रे कथितानां वृत्तिनां पञ्चभेदाः वर्तन्ते प्रमाणः विकल्पः विपर्ययः विकल्पः निद्रा स्मृतिः च ।

r=çR;{kkuqekukxekk% çek.kkfu AA f-‰ AA

inkFk%& तत्र–पञ्चवृत्तिषु, प्रत्यक्षानुमानागमाः– प्रत्यक्षः अनुमानः तथा आगमः, प्रमाणानि–प्रमाणवृत्तयः ।

HkkokFk%& पूर्वोक्त पञ्चवृत्तिषु प्रमाणस्य त्रयः भेदाः वर्तन्ते

1. प्रत्यक्षः, 2. अनुमानः, 3. आगमः

foi;Z;ks feF;kKkuerækiçfr"Be~ AA f-Š AA

inkFk%& विपर्ययः–यस्य पदार्थस्य वास्तविकं स्वरूपं गोपनीयं भवति, मिथ्याज्ञानम् दृमृषा ज्ञानम्, अतद्रूपप्रतिष्ठितम्– येन पदार्थः स्वपरमार्थिकरूपेण भिन्नं मन्यते ।

HkkokFk%& मिथ्याज्ञानम् अर्थात् यया पदार्थस्य वास्तविकरूपस्य ज्ञानं न भवति तां विपर्ययवृत्तिः कथ्यते ।

'kCnKkukuqikrh oLrq'kU;ks fodYik% AA f-‹ AA

inkFk%& शब्दज्ञानानुपाती–शब्दमात्रं यस्य सारं वर्तते, वस्तुशून्यः– यस्मिन् ज्ञेयपदार्थं किमपि न भवेत्, विकल्पः– कल्पनायाः प्रकारः ।

HkkokFk%& शब्दमात्रेण यस्य ज्ञानं भवति परन्तु ज्ञेय पदार्थः किमपि न भवति यथा 'बन्ध्या पुत्रो याति' सः विकल्पो कथ्यते ।

vHkkoçR;;kyEcuk o`fÙkfuæk AA f-få AA

inkFk%& अभावप्रत्यालम्बना– अभावस्य समतां या आश्रयेत्, वृत्तिर्निद्रा– यस्यां शारीरिकाः विषयाः दूराः भवन्ति सा निद्रावृत्तिः ।

HkkoFk%& यस्यां वृत्तौ ज्ञानस्य अभावो भवति सा निद्रावृत्तिरस्ति ।

vuHkwrfo"k;klaçeks"k% Lef̀r% AA f-ff AA

inkFk%& अनुभूतः– अनुभवयुक्तः, विषयाः– शब्दःस्पर्शः रूपः रसः गन्धश्च। असंप्रमोषः– पुनर्विचारः त्र, स्मृतिः– ध्यानशक्तिः

HkkokFk%& अनुभवयुक्तानां पदार्थानां पुनर्विचारः स्मृतिः कथ्यते ।

vH;klOkjkX;kH;ka rfÂujks/k% AA f-f„ AA

inkFk%& अभ्यासः– निरन्तरक्रिया, वैराग्यम्–रागस्याभावः, तत्–तेषाम्, निरोधः– अवरोधः ।

HkkokFk%& ईश्वरस्य निरन्तरं चिन्तनाभ्यासेन तथा शांसारिकापादार्थेभ्यः वैराग्येण उक्तचित्तवृत्तिनाम् अवरोधनं करणीयम् ।

r= fLFkrkS ;Ruks·H;kl% AA f-f… AA

inkFk%& तत्र – तस्मिन् (ईश्वरे), स्थितौ– स्थिरता, यत्नः– प्रयासः, अभ्यासः– निरन्तरक्रयायाः स्वरूपः ।

HkkokFkZ%& परमेश्वरे बल तथा उत्साहपूर्वकचित्तस्य स्थितिः अभ्यासः कथ्यते।

l nh?kZdkyuSjUr;ZlRdkjklsforks –<Hkwfe% AA f-f† AA

inkFkZ%& सः– अभ्यासः, दीर्घकालैरन्तरयत्– दीर्घकालपर्यन्तं निरंतरम्, सत्कारासेवितः– सत्कारपूर्वकेण (आलस्य प्रमादादीनां त्यागं कृत्वा) यस्य पालनकृतः, दृढभूमिः– दृढावस्था ।

HkkokFkZ%& अभ्यासस्य यदि दीर्घकालपर्यन्तं सर्वविधालस्य प्रमादिनां त्यागं कृत्वा तस्य पालनं क्रियते चेत् चित्तस्य दृढावस्था भवति ।

–"VkuqJfodfo"k;for".kL; o'khdkjlaKk oSjkX;Ek AA f-f‡ AA

inkFkZ%& दृष्टानुश्रविकविषयवितृष्णस्य ददृष्टस्य तथा श्रुतस्य विषयं प्रतिवितृष्णा, वशीकारसंज्ञा– वशीभूतः, वैराग्यम् दरागरहितम् ।

HkkokFkZ%& इदानीं पर्यन्तं योगी यत् किमपि दृष्टवान् तथा श्रुतवान् तस्य प्रति तस्य वितृष्णा वैराग्यं कथ्यते ।

rRija iq#"k[;krsxq.kor".;e AA f-f^ AA

inkFkZ%& तत्परम् – तस्य परमपुरुषस्य, आख्यातेः– यथार्थज्ञानानन्तरम्, गुणवैतृष्ण्यम्– गुणेभ्यः वितृष्णा ।

HkkokFkZ%& परमेश्वरस् पूर्णज्ञानान्तरं प्रकृतेः गुणेषु तथा तस्या कार्येषु अरुचिः भवति तं वैराग्यं कथ्यते ।

fordfopkjkuUnkfLerk : ikuxekRlçKkr% AA f-f‰ AA

inkFk%& वितर्कः— प्रकृष्टः तर्कः, विचारः— मनसः कार्यम्, आनन्दः— मानसिकप्रसन्नता, अस्मिता— आत्मभावम् ।

HkkokFk%& सम्प्रज्ञातयोगः चतुर्विध भवति 1. वितर्कानुगतः, 2. विचारानुगतः, 3. आनन्दानुगतः, 4. अस्मितानुगतः ।

fojkeçR;;kH;klioZ% lLdkj'k"kks·U;% AA f-fŠ AA

inkFk%& विरामः— समस्तचित्तवृत्तिनाम् अवसानम्, प्रत्ययाभ्यासपूर्वः— ज्ञानचिन्तनानन्तरम्, संस्कार शेषः अन्यः दृकेवलं अन्याः संस्काराः शेषाः भवन्ति।

HkkokFk%& यस्मिन् चित्तस्य समस्तवृत्तिनां अन्तः भवति तथा वितर्कादिनां वारं—वारं विचारणेन संस्काराः एव अवशिष्टाः भवन्ति तां निरालम्बं समाधिं असम्पज्ञातसमाधिः कथ्यते ।

HkoçR;;k fongç—fry;kuke AA f-f‹ AA

inkFk%& भव—जगत्, प्रत्ययः— ज्ञानम्, विदेह— देहरहितम्, प्रकृतिलयानाम्— प्रकृतौ लयाः

HkkokFk%& जगतः सम्पूर्णं ज्ञानं देहात्माभिमानरहिताः कैवल्यपदे आसीनः योगिनः कुर्वन्ति ।

J)koh;Lefr lekf/kçKkiod brj"kke AA f-„å AA

पदार्थः— श्रद्धा—वीर्यः— उत्साहः, स्मृतिः, समाधिः, प्रज्ञापूर्वक— बुद्धिपूर्वकम्, इतरेषाम्— अन्यानाम्

HkkokFk%& पूर्वोक्तयोगिभ्यः भिन्नाः योगिनः श्रद्धवीर्यस्मृतिसमाधिप्रज्ञाभिः तं ज्ञानं प्राप्नुवन्ति ।

rhoz laosxkukekl Uu% AA f-„f AA

inkFk%& तीव्र– शीघ्रतायुक्तः, संवेगानाम– भावयुक्तानाम्, आसन्नः– समीपः

HkkokFk%& शीघ्रप्रयासयुक्ताः मुमुक्षवः शीघ्रं सिद्धिं प्राप्नुवन्ति ।

e`nqe/;kf/kek=RokÙkrks·fi fo'ks"k% AA f-„„A A

inkFk%& मृदु– अल्पगतिः, मध्य– गतिः, अधिमात्रगतिः– शीघ्रगतिः, ततोऽपि– इतोऽपि, विशेष– विशिष्टया युक्तः

HkkokFk%& अल्पोपायेन मध्यमोपायेन तथा शीघ्रोपायेन सिद्धिप्राप्तेः विशेषभेदः भवति

bZ'ojçf.k/kkuk}k AA f-„… AA

inkFk%& ईश्वरप्रणिधानात् वा – ईश्वरस्य उपासनया अथवा

HkkokFk%& अथवा ईश्वरस्योपासनाय असम्प्रज्ञातसमाधेः सिद्धिः भवति ।

Dys'kdeZfoikdk'k;SjijkeìV% iq#"kfo'ks"k bZ'oj% AA f-„† AA

inkFk%& क्लेशः– अविद्यास्मितारागद्वेष, कर्मविपाकाशयैः– कर्मफलम् तथा संस्कार, अपरामृष्टः– अस्पृष्टः, पुरुषविशेषेश्वरः– विशेषुरुषः ईश्वरः

HkkokFk%& विशेषपुरुषईश्वरः क्लेशकर्मफलैः संस्कारैः च अस्पृष्टः भवति ।

fVIi.kh

r= fujfr'k;a loZKchte AA f-„‡ AA

inkFk%& तत्र दृतस्मिन्, निरतिशयम्– सीमाप्राप्त, सर्वज्ञबीजम्– सम्पूर्णज्ञानस्य कारणम्

HkkokFk%& तस्मिन् ईश्वरे सर्वविधज्ञानं भवति ।

io"kke vfi x#% dkyukuoPNnkr AA f-„^ AA

inkFk%& पूर्वेषाम्– पूर्वे आगतानाम्, अपि, गुरुः– आचार्यः, कालेन– समयेन, अवच्छेदात्– अखण्डेन ।

HkkokFk%& सः ईश्वरः पूर्वेषां सर्वेषां गुरुः वर्तते यतोहि सः अखण्डितो वर्तते ।

rL; okpd% ç.ko% AA f-„‰ AA

inkFk%& तस्य–ईश्वरस्य, वाचकः– बोधकारकः, प्रणवः–ऊँ

HkkokFk%& ईश्वरस्य बोधकारकः ऊँ वर्तते ।

rTtiLrnFkHkkoue AA f-„Š AA

inkFk%& तस्य – प्रणवस्य, जपः– जपकरणम्, तदर्थभावनम् – तस्यार्थस्यभावना।

HkkokFk%& प्रणवस्य जपकरणेन तथा तस्यार्थस्य विचारकरणेन समाधि लोभो भवति ।

rr% çR;Dpsrukf/kxeks·I;Urjk;kHkkoa'p AA f-„‹ AA

inkFk%& ततः–तदा, प्रत्येक् चेतना अधिगमः– वास्तिक चेतनायाः ज्ञानम्, अप्यन्तराभावाश्च– विघ्नानामभावः,

HkkokFk%& तदा योगिनः सर्वविध विघ्नाः नष्टाः भवन्ति तथा ईश्वरस्य पूर्णज्ञानमपि भवति ।

O;kf/kLR;kulaa'k;çeknkyL;kfojfrHkkfUrn'kukyC/k& HkfedRokuofLFkrRokfu fpÙkfo{ksikLrs·Urjk;k% AA f-…å AA

inkFk%& व्याधि– रोगादि, स्त्यान– अकर्मण्यता, संशयः– विचारोभयस्थितिः, प्रामादः– अकरणस्येच्छा, आलस्य– अकर्मण्यता, अविरति– विषयाणामिच्छा, भ्रान्तिदर्शन– विपरीतज्ञानम्, अलब्धभूमि– समाधेः अलाभः, अनवस्थितत्व– ध्येयेश्वे चित्तस्य अस्थिरता, चित्तविक्षेपाः– चित्तस्य विक्षेपकारकाः, अन्तरायाः– योगविघ्नाः ।

HkkokFk%& व्याधिः अकर्मण्यति संशयः प्रमादः आलस्यः, विषयाणामिच्छा, विपरीतज्ञानम्, समाधेः अप्राति, चित्तस्य अस्थिरता एते चित्तस्य विघ्नाः सन्ति।

n%[knkSeZuL;k³xestt;Ro'okl ç'okl k fo{ksil gHkqo% AA f-…f AA

inkFk%& दुःखः– अध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदेवः, दौर्मनस्य– चित्तस्य क्षौभः, अंगमेजयत्व–अंगनां कंपंनम्, श्वासः– श्वासग्रहणम्, प्रच्छ्वासः–श्वासनिष्कासनम्, विक्षेपः–चित्तस्य विक्षिप्तता, सहभुवः– सह भवन्ति।

HkkokFk%& दुःखः, दौर्मनस्यः, अङ्गानां कम्पनं, श्वासप्रच्छ्वासः विक्षिप्तचित्तयुक्तानां भवति।

rRçfr"k/kkFkZedrÙokH;kl% AA f-…„ AA

inkFkZ& तस्य– चित्तविक्षेपस्य, प्रतिषेधार्थम्, एकतत्वस्यभ्यास– एकस्य तत्वस्य अभ्यासः

HkkokFkZ& उक्तचित्तविक्षेप दूरकरणार्थं एकाग्रतया एकतत्वेश्वरस्य ध्यानाभ्यासः करणीयः।

eS=hd#.kkefnrksi{k.kk l[kn%[ki.;ki.;fo"k;k.kk Hkkoukrf'pÙkçlknue~ AA f-…… AA

inkFkZ& मैत्री– मित्रता, करुणा– दया, मुदिता– प्रसन्नता, उपेक्षा, सुखदुः खदृसुखिनः दुःखिनः, पुण्यापुण्यविषयाणां– पापी तथा पुण्यात्मानां प्रति, भावना– भावनया चित्तप्रसादनम्– चित्तस्य प्रसन्नता ।

HkkokFkZ& सुखीभिः सह मित्रता, दुःखीभिः सह दया ,पुण्यात्मानं प्रति प्रसन्नता तथा पापात्मानं प्रति उपेक्षा भावेन चित्तः प्रसन्नः एकाग्रः च भवति ।

çPNnZufo/kkj.kkH;ka ok çk.kL; AA f-…† AA

inkFkZ& प्रच्छर्दनम्–वायोः अवरोधनम्, विधारणम्–निष्कासनम्, वा – अथवा, प्राणायामस्य

HkkokFkZ& वायोः अवरोधनेन तथा निष्कासनेन अर्थात् प्राणायामेन चित्तः एकाग्रं भवति ।

d{kk & 5

fVIi.kh

fo"k;orh ok çofÙk#RiUuk euI% fLFkfrfucU/kuh AA f-…‡ AA

inkFk%& विषयवती–द्विव्यविषययुक्ताः, प्रवृत्तिः– करणस्येच्छा, उत्पन्ना– उत्पन्नः भवति, स्थितिनिबन्धिनी ।

HkkoFk%& अथाव यदा दिव्यविषयेषु प्रवृत्तिः उत्पन्ना भवति तदा मनः स्थिरं भवति ।

fo'kkdk ok T;kfr"erh AA f-…^ AA

inkFk%& विशोका– शोकरहिता, ज्योतिष्मती– दिव्य प्रकाशयुक्ता, वा –अथवा

HkkokFk%& अथाव यदा शोकरहिता प्रवृत्तिः उत्पन्ना भवति तदा मनः स्थिरं भवति ।

ohrjkxfo"k;a ok fpÙke~ AA f-…‰ AA

inkFk%& वीतरागः– रागरहितः, वा चित्तम

HkkokFk%& अथवा यदा चित्तः रागमुक्तो भवति तदा मनः स्थिरं भवति ।

LoIufuækKkukyEcua ok AA f-…Š AA

inkFk%& स्वप्ननिद्राज्ञान– स्वप्ननिद्राज्ञानस्य, अवलम्बनम्– आश्रयः, वा–अथवा

HkkokFk%& अथवा यथा स्वप्न तथा निद्रावस्थायां जागृतस्य ज्ञानं न भवति तस्य ज्ञानस्यावलम्बनेन योगीनः बाह्यवृत्तयः नष्टः भवति ।

fVIi.kh

;FkkfHker/;kuk}k AA f-…‹ AA

inkFk%& यथाभिमतध्यानात्– स्वच्छया ध्यानेन, वा – अथावा

HkkokFk%& योगी स्वेच्छानुकूलस्य ध्यानं कृत्वापि चित्तं स्थिरं कर्तुं शक्यते ।

ijek.kijeegÙokUrk·L; o'khdkj% AA f-†å AA

inkFk%& परमाणुः– अणुलघुत्तमोभागः, परमहत्तत्व– तत्वानां प्रकारः, अस्य वशीकारः–चित्तस्य प्रकारः।

HkkokFk%& अतिशूक्ष्मादारभ्य अतिस्थूलपर्यन्तं चित्तं यत्र कुत्रापि चित्तः स्थिरो भवति तत्र चिन्तनं कृत्वा चित्तवशीकरणं कुर्यात् ।

{kh.koÙkjfHkt krL;o
e.kxghrxg.kxká"krRLFkrn¥turklekifÙk% AA f-†f AA

inkFk%& क्षीणवृत्तेरः– वृत्तेः क्षीणता, अभिजातस्येव– अभवत् एव, मर्णे, ग्रहीतृग्रहणग्राह्येषु– स्फटिकमणेः सदृशम्, तत्स्थतदञ्जनतासमापत्तिः– स्थिरभवनेन तस्य समानता प्रतीता भवति ।

HkkokFk%& यस्य वृत्तेः क्षीणः भवति तस्य स्थितिः स्फटिकमणिवद् भवति । यस्य चिन्तनं तस्याकारः ।

r= 'kCnkFkKkufodYi% ldh.kk lfordk lekifÙk% AA f-†„ AA

inkFk%& तत्र – तस्मिन्, शब्दार्थज्ञानविकल्पैः– शब्दार्थज्ञानैः, संकीर्णा– अतिन्युना, सवितर्का– वतर्कयुक्ता, समापत्तिः–स्थितिः ।

भावार्थः– शब्दार्थविकल्पज्ञानैः समापत्तिः सवितर्का तथा संकीर्णा भवति ।

Lefrifj'kq)kS Lo:i'kwU;sokFkZek=fuHkkZlk fufoZrdkZ AA f-†… AA

inkFk%& स्मृतिपरिशुद्धौ– समृतेः शुद्धिरनन्तरम्, स्वरूपशून्येवार्थमात्रनिर्भासा– स्वरूपशून्यवत् भव्यमाना समापत्तिः, निर्वितर्का– तर्करहिता भवति ।

HkkokFk%& स्मृतेः शुद्धिरनन्तरं यस्मिन् स्वरूपरहितस्य अर्थस्य भानं भवति सा निर्वितर्का समापत्तिः कथ्यते ।

,r;So lfopkjk fufoZpkjk p l{efo"k;k O;k[;krk AA f-†† AA

inkFk%& एतया एव– समापत्या, सविचारा– विचारयुक्ता, निर्विचारा– विचारहीनाः, सूक्ष्मविषयाः, व्यख्याताः– उक्ताः ।

HkkokFk%& सवितर्कतथानिर्वतर्कसमापत्तेः वर्णनेन एव सविचारः, निर्विचारः स्थूलविषयः अवगताः भवन्ति ।

l{efo"k;Roa pkfy³xi;ZolkuEk~ AA f-†‡ AA

inkFk%& सूक्ष्मविषयः– विषयस्य सूक्ष्मता, अलिङ्गपर्यवसानम्– चिन्हरहितविषयस्य अवधिपर्यन्तम् ।

HkkokFk%& सूक्ष्मविषयस्यावधिः अलिङ्गपर्यन्तं भवति ।

rk ,o lchtk% lekf/k% AA f-†^ AA

inkFk%& ता एव – समाधयः एव, सबीजः समाधिः– बीजयुक्तः समाधिः

HkkokFk%& ताः चतुर्विध समाधयः सबीजसमाधयः कथ्यन्ति ।

fufoZpkjoS'kkj|s·/;kReçlkn% AA f-†‰ AA

inkFk%& निर्विचारवैशारद्ये– विचाररहितस्य समाधेः विशारदभावे, अध्यात्मप्रसादः– अध्यात्मिकप्रसन्नता भवति ।

HkkokFk%& योगी यदा निर्विचारसमाधिस्थः भवति, तदा तस्य अध्यात्मिक प्रसन्नता भवति ।

_rEHkjk r= çKk AA f-†Š AA

inkFk%& ऋतम्भरा– बुद्धेः प्रकारः, तत्र – सा, प्रज्ञा–बुद्धिः

HkkokFk%& तस्यां समाधौ या बुद्धिः भवति तां ऋत्मभरा बुद्धिः कथ्यते ।

JqrkuqekuçKkH;keU;fo"k;k fo'ks"kkFkRokr~ AA f-†‹ AA

inkFk%& श्रुतानुमानप्रज्ञाभ्यः– या बुद्धिः श्रवणयुक्ता तथा अनुमान युक्तास्ति, अन्यविषयाः– भिन्न विषयाः, विशेषार्थत्वात् – विशेषार्थेन

HkkokFk%& समाजिकबुद्धिः श्रुतबुद्धेः तथा अनुमितबुद्धेः अपेक्षा विलक्षणा भवति।

rTt% laLdkjks·U;laLdkjçfrcU/kh AA f-‡å AA

inkFk%& तज्जः– उक्तसमाधेः उत्पन्नः, संस्कारः, अन्यसंस्कारप्रतिबन्धी– अन्यसंस्कारान् दूरं कारकः अस्ति

HkkokFk%& समाधिना उत्पन्नसंस्कारः अन्यसंस्कारान् नष्टकारको भवति ।

d{kk & 5

fVIi.kh

ikr´ty&;kxlw=k.kk lekf/klk/kuk ikn;k% Lej.ke~

rL;kfi fujks/ks lofujks/kkfUuchZt% lekf/k% AA f-‡f AA

inkFk%& तस्यापि– अन्यसंस्काराणाम्, निरोधे– अवरोधनेन, सर्वनिरोधान्निर्बीजः– सर्वविधविरोधैः बीजरहिताः, समाधिः

HkkokFk%& यदा समाधमाध्यमेन चित्तस्य निरोधो भवति तदा निर्विकल्पसमाधिः भवति ।

AA bfr ikr¥tfyfojfpr ;kxlw= çFke% lekf/kikn% AA

11-2 ikr¥tY;;kxlw=kf.k

AA ikr¥tY;;kxlw=kf.k AA

AA f}rh;k·/;k;% AA

AA lk/kuikn%AA

ri%Lok/;k;s'ojçf.k/kkukfu fØ;k;kx% AA „-f AA

inkFk%& तपः, स्वाध्यायः, ईश्वरप्रणिधानम् दृईश्वराधना, क्रियायोगः

HkkokFk%& तपः, स्वाध्यायः तथा ईश्वरप्रणिधानं क्रियायोगाः कथ्यन्ते ।

lekf/kHkkoukFk% Dys'krudj.kkFk'p AA „-„ AA

inkFk%& समाधिभावनार्थः– समाधिभावनायै, क्लेशतनूकरणार्थश्च– क्लेशान् न्यूनकरणार्थम् ।

HkkokFk%& उक्तक्रियायोगः समाधेः सिद्ध्यै तथा क्लेशन्यूनकरणार्थम् वर्तते ।

ikr´ty&;kxl=k.kk lekf/klk/kuk ikn;k% Lej.ke

d{kk & 5

fVIi.kh

vfo|kfLerkjkx}"kkfHkfuos'kk% Dy'kk% [ ] AA „-… AA

inkFk%& अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः क्लेशाः– क्लेशानां नामानि ।

HkkokFk%& अविद्या अस्मिता रागः द्वेषः तथा अभिनिवेशः पञ्चक्लेशाः सन्ति

vfo|k {k=eÙkj"kk çlIrrufofPNUuknkjk.kke AA „-† AA

inkFk%& अविद्या–अज्ञानम्, क्षेत्रमुत्तरेषां–अग्रे आगतानाम् प्रसुप्ततनुविच्छिन्नोदाराणाम् ।

HkkokFk%& अस्मितादिनां सर्वेषां क्लेशानां मूल कारणम् अविद्या वर्तते ।

vfuR;k'kfpn%[kkukRelq fuR;'kfplq[kkReR;kfrjfo|k AA „-‡AA

inkFk%& अनित्य न नित्यः, अशुचिः शुचिरहितः, दुःख–सुखस्याभावः, अनात्मसु न आत्मसु, नित्यशुचिसुखम् आत्मख्यातिः– एतेषां भावंवा, अविद्या ।

HkkokFk%& अनित्ये नित्यतायाः भावना, अशुचौ – शुचिः भावना, दुःखे–सुखस्य भावना, अनात्मसु – आत्मायाः भावना अविद्या कथ्यते ।

–Xn'ku'kä;kjdkRerokfLerk AA „-ˆ AA

inkFk%& दृग्दर्शनशक्त्यो – दृष्टा दृश्यः दर्शनम् एतयोः, एकात्मतेवास्मिता– एकात्म भावना अस्मितास्ति ।

HkkokFk%& दृष्टुः तथा दर्शनस्य मध्ये अभेदज्ञानम् अस्मिता कथ्यते ।

l[kku'k;h jkx% AA „-‰ AA

inkFk%& सुखानुशयी सुखे प्रवृत्तियुक्तः, – रागः।

HkkokFk%& सुखस्य साधनं रागः कथ्यते ।

ikr´ty&;kxlw=k.kk lekf/klk/kuk ikn;k% Lej.ke

n%[kkuq'k;h }s"k% AA „-Š AA

inkFk%& दुःखानुशयी – दुःखे प्रवृत्तिः, द्वेषः

HkkokFk%& दुःखस्य साधनं द्वेषः कथ्यते ।

Lojlokgh fon"kks·fi rFkk:<ks·fHkfuos'k% AA „-‹ AA

inkFk%& स्वरसवाही स्वस्वभावयुक्तः, विदुषोऽपि – पण्डिताः अपि, तथारूढः– तथा प्राप्तः, भिनिवेशः।

HkkokFk%& मृत्योः भयं अभिनिवेशः कथ्यते ।

rs çfrçlog;k% l{ek% AA „-få AA

inkFk%& ते– दुःखाः, प्रतिप्रसवहेयाः – उत्पन्नानन्तरं त्यक्तत्व्याः, सूक्ष्माः

HkkokFk%& उपरोक्ताः पञ्चक्लेशाः उत्पत्तिना सह त्यक्तव्याः ।

/;kug;kLr}Ùk;% AA „-ff AA

inkFk%& ध्यानहेया– क्रियायोगेन त्यक्तव्याः, तद्वृत्तयः– क्लेशस्य वृत्तयः ।

HkkokFk%& पञ्चक्लेशस्य वृत्तयः क्रियायोगेन त्यक्तव्याः ।

Dys'keyy% deZk'k;ks –"Vk–"V tUeosnuh;% AA „-f„ AA

inkFk%& क्लेशमूलः कर्माशय– उकपञ्चक्लेशानां मूलः कर्मसमूहः, दृष्टादृष्टजन्मवेदनीयः– प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपेण भोग्यो वर्तते ।

HkkokFk%& पञ्चक्लेशानां कर्मसमूहः प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष जन्मेषु भोगयमानो वर्तते।

lfr ey% rf}ikdk tkR;k;qHkksxk% AA „-f… AA

inkFk%& सति मूले – क्लेशमूलम्, तद्विपाको– तेषां फलम्, जात्यायुर्भोगाः– वर्णावस्थायां भोगः

HkkokFk%& यदि क्लेशानां मूलं शेषं भवति चेत् तस्य फलस्वरूपः जातिः, आयुः, भोगः शुभाशुभः भवति ।

r% °ykni fjrkiQyk% i.;ki.;grRokr~ AA „-f† AA

inkFk%& ते– भोगाः, ह्लादपरितापफलाः – आनन्दयुक्ताः तथा दुखप्रदत्ताः, पुण्यापुण्यहेतुत्वात्।

HkkokFk%& ते जातिः आयुः तथा भोगः आनन्दम् एवं दुःखरूपी फलस्य प्रदातारः सन्ति यतोहितेषां हेतुः पुण्यः तथा पापो भवति ।

ifj.kkerki laLdkjn%[kx.kofÙkfojks/kkPp n%[keo lo foofdu% AA „-f‡ AA

inkFk%& परिणामतापसंस्कारदुःखैः–त्रिविधदुखरूपाः, गुणवृत्ति– सत्त्वरजतमादिगुणवृत्तयः, विरोधाच्च – विरोधिनः, दुःखमेव – दुःखस्वरूपाः, सर्वं विवेकिनः– सर्वं योगिनः

HkkokFk%& परिणामेन तापेन संस्कारेण गुणैः च ये वास्तविकरूपेण दुःखस्वरूपाः सन्ति, तान् सर्वे विवेकिनः दुःखयुक्ताः एव मन्यन्ते ।

g;a n%[keukxre~ AA „-f^ AA

inkFk%& हेयंदृ त्यक्तव्यम्, दुःखमनागतम् – न आगतं दुःखम्।

HkkokFk%& न आगतं दुःखं पूर्वमेव त्यक्तव्यम्

fVIi.kh

æ"V–';;k% l;kxk g;grq% AA „-f‰ AA

inkFk%& द्रष्टृदृश्ययोः– दृष्टा तथा दृश्यस्य, संयोगः, हेयहेतुः– अनागतदुःखस्य मूलम्

HkkokFk%& दर्शकः पुरुषः तथा दृश्यस्वरूपः संसारः उभयोः संयोगः अर्थात् एकातायाः भावनैव तस्य दुःखस्य हेतुः वर्तते ।

çdk'kfØ;kfLFkfr'khy HkrfUæ;kRed HkkxkioxkFk–';e AA„-fŠAA

inkFk%& प्रकाश– सत्वगुणमः, क्रिया– रजोगुणमः, सस्थितिशीलं तमोगुणमः, भूतेन्द्रियात्मकम् – पञ्चभूत तथा एकादशैन्द्रियात्मकम्, भोगापवर्गार्थंदृश्यम्– भोग तथा मोक्षार्थम् दृश्यम् ।

HkkokFk%& सत्त्वरजतमोगुणयुक्तं भूतेन्द्रियात्मं दृश्यं कथ्यते ।

fo'k"kkfo'k"kfy³xek=kfy³xkfu x.kiokf.k [] AA „-f‹ AA

inkFk%& विशेष, अविशेष, लिङ्गमात्र, अलिङ्गानि– लिङ्गरहितानि, गुणपर्वाणि– गुणावस्थाः

HkkokFk%& गुणानां चतुर्विधावस्था भवन्ति 1. विशेषावस्था, 2. अविशेषावस्था, 3. लिंगावस्था, 4. अलिंगावस्था ।

æ"Vk –f'kek=% 'k)ks·fi çR;;kuqi';% AA „-„å AA

inkFk%& द्रष्टा दृशिमात्रः शुद्धोऽपि– दृष्टा स्वयं सुद्धः अपि, प्रत्ययानुपश्यः– बुद्ध्यानुरूपेण पश्यति ।

HkkokFk%& द्रष्टा यद्यपि शुद्धोऽस्ति तथा बुद्ध्यानु सारेणैव तस्य दृष्टिः भवति।

fVIi.kh

rnFk ,o –';L;kRek AA „-„f AA

inkFk%& तदर्थ– हेतुः, एव, दृश्यस्यात्मा– दृष्टपदार्थस्य

HkkokFk%& पूर्वोक्तकारणै सः आत्मा दृश्यभावेन भावयति ।

—rkFk çfr u"Vel;u"V rn] vU; lk/kkj.kRokr AA „-„„ AA

inkFk%& कृतार्थं प्रति– सिद्धार्थं प्रति, नष्टमप्यनष्टं – नश्यमाणमपि अनश्यमाणं, तद्, अन्यसाधारणत्वात् – अन्यं भानं भवति ।

HkkokFk%& एकं कृतार्थं पुरषं प्रति दृश्यस्य स्वरूपं नष्टोऽस्ति, अन्यं प्रति अनष्टोऽस्ति । अतः तं नष्टं न कथितुं शक्नुमः ।

LoLokfe'kä;k% Lo:ikiyfC/kgrq% l;kx% AA „-„… AA

inkFk%& स्वस्वामिशक्त्योः – द्रष्टुः दृश्यस्य शक्त्योः, स्वरूपोपलब्धिहेतुः– स्वरूपप्राप्तेः कारणम्, संयोगः।

HkkokFk%& द्रष्टा तथा दृश्यस्य शक्त्योः यः स्वरूपोपलब्धेः हेतुरस्ति स संयोगो कथ्यते।

rL; gsrqjfo|k AA „-„† AA

inkFk%& तस्य–संयोगस्य, हेतुरविद्यादृमूलम् अविद्या

HkkoFk%& तस्य संयोगस्य हेतुः अविद्या वर्तते ।

rnHkkokRl;kxkHkkok gku- rn–'k% dSoY;e AA „-„‡ AA

inkFk%& तदभावात् – तस्य दर्शनस्य अभावेन, संयोगाभावो हानं– संयागस्य अभावः, तद्दृशेः कैवल्यम् – तद् दर्शनं कैवल्यं कथ्यते ।

HkkokFk%& दर्शनस्य अभावेन संयोगस्य नाशो भवति तं हानं कथ्यते तथा स एव मोक्षोऽस्ति ।

food[;kfrjfoIyok gkuksik;% AA „-„^ AA

inkFk%& विवेकख्यातिरविप्लवा – स्थिरविवेकज्ञानम्, हानोपायः– हानस्योपायः।

HkkokFk%& स्थिरज्ञानं तस्य हानस्य उपयो वर्तते ।

rL; lIr/kk çkUrHkwfe% çKk AA „-„‰ AA

inkFk%& तस्य–होनोपायस्य, सप्तधा, प्रान्तभूमिः–योगिनां ज्ञानभूमिः, प्रज्ञा– बुद्धिः

HkkokFk%& होनोपायं प्राप्तयोगिनः सप्तधा बुद्धिः भवति ।

;kxk³xkuq"Bkukn'kf){k;s KkunhfIr] vkfood[;krs% AA „-„Š AA

inkFk%& योगाङ्गानुष्ठानाद्– अष्टयोगाङ्गानुष्ठानेन, अशुद्धिक्षये– मलिनतायाः नाशः, ज्ञानदीप्तिः, आविवेकख्यातेः–विवेकख्याति पर्यन्तम् ।

HkkokFk%& योगाङ्गानां क्रमशः अनुष्ठानकरणेन ज्ञानस्य प्रकाशः तथा विवेकख्यातेः प्राप्तिः भवति ।

;efu;ekluçk.kk;keçR;kgkj/kkj.kk/;kulekf/k;ks"Vko³xkfuAA„-„‹AA

inkFk%& यमः, नियमः, आसनम्, प्राणायामः, प्रत्याहारः, धारणा, ध्यानम्, समाधिः, अष्टावङ्गानि ।

HkkokFk%& यमः, नियमः, आसनम्, प्राणायामः, प्रत्याहारः, धारणा, ध्यानम्, समाधिः एतानि योगस्याष्टाङ्गानि सन्ति ।

ikr´ty&;kxl=.kk lekf/kl k/kuk ikn;k% Lej.ke

d{kk & 5

fVIi.kh

vfglklR;kLr;cãp;kifjxgk ;ek% AA „-…å AA

inkFk%& अहिंसा, सत्य, अस्तेयः, ब्रह्मचर्यः, अपरिग्रहः ,यमाः।

HkkokFk%& अहिंसा, सत्य, अस्तेयः, ब्रह्मचर्यः तथा अपरिग्रहः एते यमाःसन्ति ।

tkfrn'kdkyle;kuofPNUuk% lkoHkkSek egkore~ AA „-…f AA

inkFk%& जातिः, देशकालसमयैः, अनवच्छिन्ना– न नष्टाः, सार्वभौमा, महाव्रतम्।

HkkokFk%& जातिः, देशकालसमयैः आबद्धो न भूत्वा एतेषा पालनं महाव्रतं कथ्यते।

'kkSplUrks"kri%Lok/;k;s'ojçf.k/kkukfu fu;ek% AA „-…„ AA

inkFk%& शौचः, संतोष, तपः, स्वाध्यायः, ईश्वरप्रणिधानम्, नियमाः

HkkokFk%& शौचः, संतोष, तपः, स्वाध्यायः, ईश्वरप्रणिधानम्, एते नियमाः सन्ति।

fordZck/kus çfri{kHkkoue~ AA „-…… AA

inkFk%& वितर्कबाधने– विघ्नबाधया, प्रतिपक्षभावनम्–विपक्षस्य भावनम्

HkkokFk%& विघ्नानां यदा बाधा भवेत् तदा तस्य विपक्षस्य चिन्तनं करणीयम्।

fordkZ fglkn;% —rdkfjrkuqeksfnrk ykHkØks/kekgiwoZdk eqn/;kf/kek=k nq%[kkKkkukUrQyk bfr çfri{kHkkoue~ AA „-…† AA

inkFk%& वितर्का हिंसादयः, कृतकारितानुमोदिता– स्वयकृतम् अथवा अन्यैः कारितम्, लोभक्रोधमोहपूर्वकाः, मृदुमध्याधिमात्रा– अल्पमध्यमोत्तममात्रायुक्ताः, दुःखाज्ञानानन्तफला इतिप्रतिपक्षभावनम्

d{kk & 5

fVIi.kh

HkkokFk%& वितर्का हिंसादयः भावाः, स्वयकृतम् अथवा अन्यैः कारितं व अनुमोदितं ये लोभक्रोधमोहपूर्वकैः कृताः अल्पमध्यमोत्तममात्रायुक्ताः, दुःखाज्ञानानन्तफलानि युक्तानि सन्ति इतिप्रतिपक्षभावना करणीया ।

vfgalkçfr"Bk;k rRlfu/kk oSjR;kx% AA „-…‡ AA

inkFk%& अहिंसा, प्रतिष्ठायां– धारणा सति, तत्संनिधौ– तस्य योगनः संनिधेः, वैरत्यागःष

HkkokFk%& यदा योगिनः चित्तं अहिंसायां स्थितो भवति तदा तेन सह स्थिताः सर्वे वैरत्यागं कुर्वन्ति ।

lR;çfr"Bk;k fØ;kQykJ;Roe~ AA „-…^ AA

inkFk%& सत्यः, प्रतिष्ठायां क्रियाफलम्, आश्रयत्वम् ।

HkkokFk%& सत्यस्य प्रतिष्ठायां क्रियाफलस्य आश्रयं भवति ।

vLrs;çfr"Bk;k lojRuksiLFkkue~ AA „-…‰ AA

inkFk%& अस्तेय– चौर्याभावः, प्रतिष्ठायां, सर्वरत्नोपस्थानम् – रत्नप्राप्तिः ।

HkkokFk%& चौर्याभावेन सर्वविधरत्नानां प्राप्तिः भवति ।

czã;çfr"Bk;k oh;ZykHk% AA „-…Š AA

inkFk%& ब्रह्मचर्य, प्रतिष्ठायां–सिद्धतायां, वीर्यलाभः–शक्तेःलाभः

HkkokFk%& ब्रह्मचर्यस्य सिद्धतायां, वीर्यशक्तेःलाभो भवति

vifjxzgLFkS;Z tUedFkarklacks/k% AA „-…‹ AA

inkFkZ& अपरिग्रहस्थैर्ये– प्रतिग्रहस्य स्थिरतायाम्, जन्मकथंतासंबोधः– अन्यजन्मानां ज्ञानम्

HkkokFkZ& अपरिग्रहः अर्थात् प्रतिग्रहस्य स्थिरतायाम्, – अन्यजन्मानां ज्ञानं भवति ।

'kkSpkRLok³xtqxqIlk ijSjlalxZ% AA „-†å AA

inkFkZ& शौचात्, स्वाङ्गजुगुप्सा–स्वाङ्गेभ्यः घृणा, परैरसंसर्गः–अन्येषां दूरी

HkkokFkZ& शौचेन स्वशरीरस्य अशुद्धिं दृष्ट्वा यदा स्वशरीरे जुगुप्सा भवति तदा अन्यष्वपि असंसर्गो भवति ।

lÙo'kqf) lkSeuL;Sdkx;fUæ;t;kRen'kZu;kX;Rokfu p AA„-†ƒAA

inkFkZ& सत्त्वशुद्धिः, सौमनस्यः– मनसः प्रसन्नता, एकाग्र्येन्द्रियजयात्मदर्शन– एकाग्रता तथा इन्द्रियविजयेन आत्मदर्शनम्, योग्यत्वानि ।

HkkokFkZ& सत्त्वशुद्धिः, मनसः प्रसन्नता, एकाग्रता, तथा इन्द्रियविजयः तथा आत्मदर्शनं शौचमाध्यमेनैव भवति ।

lURkks"kknuqÙke% lq[kykHk% AA „-†„ AA

inkFkZ& संतोषात्–अनुत्तमः– सर्वोत्तमः, सुखलाभः

HkkokFkZ& संतोषेण सर्वोत्तमः सुखलाभो भवति ।

d{kk & 5

fVIi.kh

ikr´ty&;kxlw=k.kk lekf/klk/kuk ikn;k% Lej.ke~

dk;fUæ;flf)j'kf){k;kÙki l% AA „-†… AA

inkFk%& कायेन्द्रियसिद्धिः— शरीरस्य तथा इन्द्रियाणाम्, अशुद्धिक्षयः – अशुद्धिनां क्षयम् तपसः

HkkokFk%& शरीरस्य तथा इन्द्रियाणाम् अशुद्धिनां क्षयम् तपसा भवति ।

Lok/;k;kfn"Vnork lç;kx% AA „-†† AA

inkFk%& स्वाध्यायात्, इष्टदेवता, संप्रयोगः— प्राप्तिः

HkkokFk%& स्वाध्यायेन, इष्टदेवतायाः प्राप्तिः भवति ।

lekf/kflf)jh'ojçf.k/kkukr~ AA „-†‡ AA

inkFk%& समाधिसिद्धिः, ईश्वरप्रणिधानात्

HkkokFk%& समाधिसिद्धिः, ईश्वरोपासनया भवति ।

fLFkjlq[keklue~ AA „-†ˆ AA

inkFk%& स्थिरम् – स्थिरता युक्तम्, सुखम् – सुखयुक्तम् आसनम्

HkkokFk%& स्थिरता युक्तं तथा सुखयुक्तम् आसनं भवति ।

ç;Ru'kfFkY;kuUrlekifÙkH;ke~ AA „-†‰ AA

inkFk%& प्रयत्नशैथिल्यम्— प्रयासस्य शिथिलतयाअनन्तसमापत्तिभ्याम्— अनन्तस्य ज्ञानेन।

HkkokFk%& प्रयत्नस्य शिथिलतयातथा अनन्तस्य ज्ञानेन आसनस्य सिद्धिः भवति।

rrk }U}kufHk?kkr% AA „-†Š AA

inkFk%& ततः – तदनन्तरम्, द्वन्द्वानभिघातः– सुखदुःखादिद्वन्द्वानां घातः

Hkkokfk%& तदनन्तं सुखदुःखादिद्वन्द्वैः पराजितः न भवति ।

rfLeu lfr 'oklç'okl;kxfrfoPNn% çk.kk;ke% AA „-†‹ AA

inkFk%& तस्मिन् सति– स्थिरतयाम्, श्वासप्रश्वासयोः, गतिविच्छेदः, प्राणायामः

Hkkokfk%& आसनस्य स्थिरतयां, श्वासप्रश्वासयोः गतेः विच्छेदः करणं प्राणायामोऽस्ति

ckákH;UrjLrEHkofÙkn'kdkyl[;kfHk%ifj–"Vk nh?kl{e% AA „-‡å AA

inkFk%& बाह्याभ्यन्तरः– बाह्यः तथा आन्तरिकः, स्तम्भवृत्तिः– स्थितः, देशकालसंख्याभिः, परिदृष्टो दीर्घसूक्ष्मः

Hkkokfk%& सः प्राणायामः देशकालसंख्याभिःदीर्घसूक्ष्मोरूपः त्रिधा अस्ति 1.बाह्यः 2. आन्तरिकः 3. स्तम्भवृत्तिः

ckákH;Urjfo"k;k{kih prFk% AA „-‡ƒ AA

inkFk%& बाह्याभ्यन्तर, विषयाक्षेपी – विषयत्यागयुक्तः, चतुर्थः

Hkkokfk%& यस्मिन् बाह्याभ्यन्तराः विषयाणां परित्यागोऽस्ति सः चतुर्थः प्राणायामः कथ्यते ।

d{kk & 5

fVIi.kh

ikr´ty&;kxlw=k.kka lekf/klk/kuk ikn;ks% Lej.ke~

rr% {kh;rs çdk'kkoj.ke~ AA „-‡„ AA

inkFk%& ततः– प्रणायामसिद्धेः अनन्तरम्, क्षीयते– नश्यते, प्रकाशावरणम्– ज्ञानस्य आवरणम्

HkkokFk%& प्रणायामसिद्धेः अनन्तरं ज्ञानस्य आवरणम् नश्यते ।

/kkj.kklq p ;kX;rk eul% AA „-‡… AA

inkFk%& धारणासु, योग्यता, मनसः

HkkokFk%& प्राणायामेन धारणासु मनः योग्यतमो भवति

Lofo"k;klaç;ksxs fpÙkL; Lo:ikuqdkj bofUæ;k.kkaçR;kgkj% AA„-‡†AA

inkFk%& स्वविषयसंप्रयोगे.स्वविषयेभ्यः अग्रहणेन, चित्तस्य, स्वरूपानुकार

HkkokFk%& यस्मिन् चित्तः इन्द्रियसहितं स्वविषयाणां त्यागं कृत्वा ध्यानावस्थितो भवति सः प्रत्याहारः कथ्यते ।

rr% ijek o';rsfUæ;k.kke~ AA „-‡‡ AA

inkFk%& ततः– तेन प्रत्याहारेण, परमा वश्यतेन्द्रियाणाम्

HkkokFk%& तेन प्रत्याहारेण सर्वाणीन्द्रीयाणि अत्यन्ताः वशीभूताः भवन्ति ।

AA bfr ir¥tfyfojfpr ;kxlw= f}rh;% lk/kuikn% AA

ikBkxrk% ç'uk% 11.1

रिक्तस्थानां पूर्तिं कुर्यात्

1. .... सर्वोत्तमः सुखलाभो भवति ।
2. ततः .... प्रकाशावरणम्
3. प्राणायामेन .... मनः योग्यतमो भवति
4. चौर्याभावेन सर्वविधरत्नानां .... भवति ।

HkoUr% fda f'kf{kroUr%

- भवन्तः समाधेः 51 सूत्राणां तथा साधनायाः 55 सूत्राणां पदार्थेन तथा भावार्थेन सह अध्ययनं कृतवन्तः।
- समाधिपादस्यान्तर्गते योगः किं अस्ति अस्य व्यख्या कृतास्ति ।
- साधानापादः योगस्य स्थितिपर्यन्तं गमनस्य विषये वर्णयति ।

ikBkUrk% ç'uk%

1. योगसूत्रस्य रचना कः कृतवान्
2. पतंजलियोगसूत्रे कति सूत्राणि सन्ति ?
3. पतंजलियोगसूत्रे कति अध्यायाः सन्ति ? सर्वेषां नामानि लिखत
4. सूत्राणि कानि सन्ति ?

mÙkjekyk

11-1

1. चित्तः
2. वृत्तिः
3. गुणः

11-2

1. संतोषेण
2. क्षीयते
3. धारणासु
4. प्राप्तिः